

GENEL TÜRK TARİHİ

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt/Volume 6, Sayı/Issue 12, Temmuz/July 2024, ss. 483-492.

Geliş Tarihi–Received Date: 26.01.2024 Kabul Tarihi–Accepted Date: 10.03.2024

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

SİBİRYA TARİH VE COĞRAFYASINA DAİR BİR KAYNAK İNCELEMESİ: SLUJEBNAYA ÇERTEJNAYA KNİGA (1702-1730)

 10.53718/gttad.1426372

 ZAFER SEVER*

ÖZ

Sibirya, Asya’da kurulan ilk Türk devletlerinden itibaren Türklerin daimî ikametgâhları arasında yer almıştır. Bu nedenle Sibirya, Türk tarihi için eşsiz bir ehemmiyete sahiptir. Ancak Sibirya’ya ait kaynaklar genel itibariyle Rus menşelidir. En eski kaynaklar Sibir Kronikleri ve Rusların çertej ismini verdiği atlas/harita çalışmalarıdır. Bu çalışmaların öncü isimlerinden biri Semen Ulyanoviç Remezov’dur. Remezov oğulları İvan, Leonte ve Semen’le birlikte Tobolsk şehrinde Sibirya tarihi ve coğrafyası üzerine uzun yıllara yayılmış birçok önemli çalışma ortaya koymuştur. Bu çalışmalardan biri *Resmi Sicil Defteri* olarak adlandırabileceğimiz *Slujebnaya Çertejnaya Kniga*’dır. 1730 yılında tamamlanan çertej yaklaşık iki asır sonra Petersburg Halk Kütüphanesi el yazmaları bölümünde görevli olan İ. A. Biçkov tarafından ortaya çıkarılmıştır. Ancak eseri daha sonra tarihçi A. İ. Andreev bilim dünyasına tanıtmıştır. Eserle ilgili en kapsamlı araştırmayı ise Sovyet haritacı L. A. Goldenberg yapmıştır. Goldenberg, çertejde yer alan metin ve çizimleri detaylarıyla birlikte ortaya koymuştur. Çertejin Petersburg Halk Kütüphanesi’ne gelmeden önce nasıl korunduğu ve ne şekilde mevzu bahis kütüphaneye getirildiği hakkında kesin bir bilgi yoktur. Rivayetlerden birine göre Sibirya’da görevli bulunan V. Ya. Miroviç eseri muhafaza eden kişiydi. Ondan alınan eser başkente getirilerek İmparatoriçe II. Katerina’ya sunulmuş ve onun özel kütüphanesinde yer almıştı. Daha sonra 1852 yılında Petersburg Halk Kütüphanesi’ne getirilmişti. Eser günümüzde Rus Milli Kütüphanesi El Yazmaları Bölümü’nde saklanmaktadır.

Slujebnaya Çertejnaya Kniga metin, çizim ve kartografik materyaller şeklinde üç gruba ayrılmaktadır. Eserin hazırlanış süreci uzun yıllara yayıldığı için şekil ve tarz yönünden çizim ve metinlerde bazı farklılıklar görülmektedir. Remezov çizimlerine Sibirya’nın merkezi olarak konumlandırılan Tobolsk’tan başlamış ve çizimlerinde Sibirya’nın iç bölgeleri, yerleşim alanları, köyleri, şehirleri, dağları, tepeleri, ormanları, nehirleri, gölleri ve birçok doğal alanı yer almıştır. Ayrıca Sibirya’nın dışında Moğol bozkırlarından, Kamçatka’ya, Çin’e kadar uzanan bölgeler de bu çalışmanın muhtevisiyatını oluşturmaktadır. Remezov birçok kabiliyete sahip bir ilim adamıdır. Onun ilgili olduğu alanlardan biri de tarihtir. Remezov’un iyi bir tarihçi olması çizimlerin haricinde Tobolsk ve Sibirya tarihi hakkında esere çeşitli metinler eklemesine sebep olmuştur. Bunlar arasında Tobolsk şehrinin tarihi, Sibirya’nın başpiskoposu ve metropolitleri, Sibir Kroniğinin çizimi, Yermak’tan sonra görev alan valilerin listesi ve Küçüm Han’a karşı kazanılan zafer gibi metinler dikkat çekmektedir. Bununla birlikte birçok çizim ve metin de çalışmada yer almaktadır. Şehir çizimleri arasında Tobolsk, Tümen, Turinsk, Verhoturye, Kungur, Berezov, Surgut, Narım, Tomsk, Kuznetsk, Mangazeya, Yeniseysk, Krasnoyarsk, İlimsk, İrkutsk, Turuhansk, Perm, Nerçinsk ve Yakutsk gibi şehirler bulunmaktadır. Bu çalışmada 18. asrın başlarında hazırlanan, Sibirya Türk tarihinin Sibir Kroniklerinden sonra önemli kaynakları arasında yer alan *Slujebnaya Çertejnaya Kniga* adlı çalışma muhtevisiyatı özelinde ortaya konulacak ve eser Sibirya üzerine çalışma yapan araştırmacıların istifadesine sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Remezov, Sibirya, Coğrafya, Atlas, Harita.

* Dr. Öğr. Üyesi, Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Erzurum/TÜRKİYE, E-Posta: zafersever89@gmail.com,
ORCID ID: 0000-0003-1876-0246.

SİBİRYA TARİH VE COĞRAFYASINA DAİR BİR KAYNAK İNCELEMESİ: SLUJEBNAYA ÇERTEJNAYA KNİGA (1702-1730)

A SOURCE STUDY ON THE HISTORY AND GEOGRAPHY OF SIBERIA: SLUZHEBNAYA CHERTEZH NAYA KNIGA (1702-1730)

ABSTRACT

Siberia has been among the permanent residences of Turks since the first Turkish states established in Asia. Therefore, Siberia has a unique importance for Turkish history. However, the sources on Siberia are generally of Russian origin. The oldest sources are Chronicles of Siberia and atlas/map works called chertezh by Russians. One of the pioneers of these works is Semen Ulyanovich Remezov. Remezov, together with his sons Ivan, Leonte and Semen, produced many important studies on the history and geography of Siberia in Tobolsk over many years. One of these works is the *Sluzhebnaya Chertezhnaya Kniga*, which we can call the *Official Registry Book*. Completed in 1730, it was unearthed nearly two centuries later by I. A. Bichkov, who worked in the manuscripts department of the Petersburg Public Library. However, the work was later introduced to the world of science by the historian A. I. Andreev. The Soviet cartographer L. A. Goldenberg conducted the most comprehensive research on the work. Goldenberg presented the text and drawings in the chertezh in detail. There is no definite information about how the chertezh was preserved before it came to the Petersburg Public Library and how it came to the library in question. According to one of the rumors, V. Ya. Mirovich, who was stationed in Siberia, was the custodian of the work. The work was brought to the capital, presented to Empress Catherine II and placed in her private library. Later, in 1852, it was brought to the Petersburg Public Library. Today it is kept in the Manuscripts Department of the Russian National Library.

Sluzhebnaya Chertezhnaya Kniga is divided into three groups: text, drawings and cartographic materials. Since the preparation of the work spanned many years, there are some differences in the drawings and texts in terms of shape and style. Remezov started his drawings from Tobolsk, which is positioned as the center of Siberia, and his drawings include Siberia's interior regions, settlements, villages, cities, mountains, hills, forests, rivers, lakes and many natural areas. In addition to Siberia, the regions extending from the Mongolian steppes to Kamchatka and China also constitute the content of this work. Remezov is a scholar with many talents. One of his fields of interest is history. Remezov's being a good historian led him to include various texts about the history of Tobolsk and Siberia in addition to the drawings. These texts include the history of the city of Tobolsk, the archbishop and metropolitans of Siberia, the drawing of the Siberian Chronicle, the list of governors who served after Yermak, and the victory over Kūçüm Khan. In addition, many drawings and texts are also included. Among the city drawings are Tobolsk, Tyumen, Turinsk, Verhoturye, Kungur, Berezov, Surgut, Narim, Tomsk, Kuznetsk, Mangazeya, Yeniseisk, Krasnoyarsk, Ilimsk, Irkutsk, Turuhansk, Perm, Nerchinsk and Yakut. This study aims to unveil the content of the *Sluzhebnaya Chertezhnaya Kniga*, prepared in the early 18th century, and present it for the use of researchers focusing on Siberia, marking its significance as one of the key sources in the history of Siberian Turks following the Siberian Chronicles.

Keywords: Remezov, Siberia, Geography, Atlas, Map.

GİRİŞ

Sibirya'nın tarihi ve coğrafyası hakkında bilgi veren önemli kaynakların başında Rusça *Çertejnaya Kniga/Чертёжная Книга* olarak adlandırılan çertej/atlas çalışmaları gelmektedir. Bu çertejler Sibirya'nın şehirlerini, coğrafyasını, tarihini ve etnografyasını detaylarıyla birlikte tasvir etmektedir.¹ Sibirya'da bu çalışmaların öncü ismi Tobolsk boyarlarından Semen Ulyanoviç Remezov'dur. Remezov'un oğullarıyla birlikte hazırladığı çalışmalar vasıtasıyla ünü ülke sınırlarının dışına kadar ulaşmıştır. Remezovlar uzun yıllar süren çalışmalarının ardından Rus ve Sibirya tarihi coğrafyası için birbirinden kıymetli üç tane çertej hazırlamışlardır. Bunlardan ilki *Horografiçeskaya Çertejnaya Kniga/Хорографическая Чертёжная Книга (1697-1711)* adlı çalışmadır.² Sibirya'nın çeşitli bölgelerinin aynı teknikle yapılmış onlarca haritasından oluşan bu eser, Sibirya'nın nüfusu kartografyası, tarihi, arkeolojisi ve etnografyası hakkında değerli bilgiler içerir. Bununla beraber *Horografiçeskaya Çertejnaya Kniga*'da açıklamalı metinlerle birlikte Sibirya'da yer alan nehirlerin detaylı çizimleri dikkat çekmektedir. Sibirya'nın Ob, Lena, Amur, Tobol, İrtiş ve İşim gibi ünlü nehirleri büyük ölçekli haritalarla ortaya konulmuştur.³ Diğer çalışma ise *Çertejnaya Kniga Sibiri/Чертёжная Книга Сибири 1699-1701* adlı çalışmadır. Bu eser bütün Sibirya'yı kapsayan birçok bilgi ve ayrıntı içeren 23 büyük haritadan

¹ Fatih Ünal, "Çarlık Döneminde Rusların Sibirya Araştırmaları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (11), Aralık 2015, s. 621.

² Eser hakkında detaylı bilgi ve çizimlerin içeriği için bk., L. A. Goldenberg, *Semen Ulyanoviç Remezov Sibirskiy Kartografi Geograf*, İzdatelstvo Nauka, Moskva 1965, s. 82-88, 238-244.

³ 1701 yılında Remezov ve oğulları tarafından tamamlanan eser 19. asrın ilk yarısında N. P. Remyantsev tarafından gün yüzüne çıkarılmış ve 1882 yılında Petersburg'da Rusya Tarih Yazımı Komisyonu tarafından neşredilmiştir. Eser ve eserde yer alan çizimler için bk., Zafer Sever, "Semen Ulyanoviç Remezov'un Sibirya Atlası (Çertejnaya Kniga Sibiri)", *Genel Türk Tarih Kaynakları*, Ed. M. Alpargu vd., Ordu 2019, s. 283-293.

oluşmaktadır. Bu haritalar arasında Tobolsk, Tara, Tümen⁴, Yeniseysk ve Yakutsk gibi şehirlerin çizimleri yer almaktadır.

Remezov ve çocukları İvan, Leonte ve Semen tarafından hazırlanan son kartografik çalışma *Slujebnaya Çertejnaya Kniga/Служебная Чертежная Книга (1702-1730)* şeklinde adlandırılan eserdir. Çalışma *Resmî Vazife/Sicil Kitabı* şeklinde Türkçeye tercüme edilebilir. Remezovların son kartografik çalışması olan bu eserde daha önceki çertejlerin hazırlanmasında kullanılan kaynaklardan faydalanılmıştır. Eser doğal olarak büyük bir bilgi birikim ve tecrübe sonucu inşa edilmiştir. Bu nedenle söz konusu çertej Remezovların diğer çalışmalarına göre daha yeni ve güncel bilgileri ihtiva etmektedir. Başka bir deyişle *Slujebnaya Çertejnaya Kniga* Remezovların ustalık eseri sayılabilir. 1730 yılında tamamlanan çalışmaya yıllar sonra dikkat çeken ilk isim Petersburg Halk Kütüphanesi'nin el yazmaları görevlisi İ. A. Bıçkov olmuştur. Bıçkov 1911 yılında kütüphanenin tozlu raflarında uzun bir süre saklı kalan *Slujebnaya Çertejnaya Kniga* hakkında bir rapor hazırlamış, ancak bu raporu sunmaya fırsat bulamamıştır.⁵ Yaklaşık çeyrek asır sonra tarihçi A. İ. Andreev bu incelemeyle ilgilenerek Remezovların biyografik ve sanatsal çalışmalarını ortaya koyarak daha önceleri pek de bilinmeyen bu eseri bilim dünyasına tanıtmıştır.⁶ Eser hakkında en kapsamlı çalışmalardan birini ise Sibiry'a'nın tarihi, coğrafyası ve haritacılığının tanınmış araştırmacısı L. D. Goldenberg yapmıştır. Goldenberg'in eserinde çertejde yer alan metin ve çizimler detaylarıyla birlikte tetkik edilmiştir.⁷

1. Slujebnaya Çertejnaya Kniga (1702-1730)

1701 yılında Sibiry Atlası *Çertejnaya Kniga Sibiri*'yi tamamlayan Remezovlar, Sibiry'a'nın coğrafyasıyla ilgili çalışmalarına ara vermeden devam etmiştir. Remezov ailesi uzun yıllar süren çalışmaların bir sonucu olarak çeşitli çizimlerin, planların, haritaların ve tasvirlerin orijinallerini ve kopyalarından oluşan neredeyse bütün Sibiry şehirlerinin eski ve yeni çizimlerini bir araya getirmiştir. Goldenberg'in ifadesiyle Remezov'un toplamış olduğu kişisel arşivini tasnif etme çabası, onu resmi ve şahsi materyallerinin bir araya getirileceği derleme bir çalışmayı oluşturmaya sevk etmiştir. Aynı zamanda eserin temel kısmını oluşturan ve oval biçiminde sarı, yeşil ve kahverengi olarak renklendirilen özel süslenmiş kenarlıklar arasına alınmış metinler, Remezovların son kartografik eserinin özelliklerini de ortaya koymaktadır.⁸ Remezov haritalarını derlerken çeşitli kaynak guruplarından faydalanmıştır. Bunlar bölge hakkında daha önce çizilen eski haritalar, el yazmaları, coğrafi tasvirler, istatistikî veriler, askerî keşif belgeleri ve bilgilerini başvurduğu kaynak kişilerdir. Remezov Sibiry'a'yla ilgili yapılan haritalara ve coğrafi çalışmalara yakından ilgi duymaktaydı ve Rus coğrafi keşiflerinin daimî takipçisiydi. İvan Petlin, Fedor İsakoviç Baykov, Vladimir Vasilyeviç Atlasov ve İvan Petroviç Kozirevski gibi gezgin ve keşiflerin bütün bilgi birikimini, notlarını ve eserlerini bir araya getirerek çalışmalarında kullanmıştır.⁹

1730 yılında Remezov'un oğullarından biri Tobolsk valilerinin soy ağacını ortaya koyan son çizimiyle eseri tamamlamıştır. Bu tarihten itibaren *Slujebnaya Çertejnaya Kniga* ortadan kaybolmuştur. Ancak eser 1764 yılında İmparatoriçe II. Katerina'nın kişisel kütüphanesinde ortaya çıkmıştır. Eser 1775 yılından sonra ise Rusça elyazmalarının muhafaza edildiği Ermitaj Müzesi'nin kütüphanesinde yer almıştır. 1730 ve 1764 yılları arasında geçen 34 yıl eserin akıbeti hakkında kesin bir bilgi yoktur.¹⁰ Nasıl ve ne şekilde korunduğu hakkında ortak bir kanaat oluşmamıştır. Bu konu hakkında farklı görüşler ve rivayetler ortaya atılmıştır. Andreev'e göre, Tobolsk'a sürgün gönderilen ve daha sonra Sibiry'da valilik görevlerinde de bulunan V. Ya Miroviç'in 1764 yılında idam edilmesinin ardından çalışmaya evinde el konulmuş ve İmparatoriçeye sunulmuştur. Eser önce Ermitaj koleksiyonun, daha sonra da 1852 yılında Petersburg Halk Kütüphanesi'ne getirilerek orada saklı tutulmuştur.¹¹

Eserin esrarengiz tarihçesiyle ilgili başka bir görüşe göre ise Sibiry tarihçisi G. F. Miller, Miroviçlerden *Tobolsk Kroniği*'ni¹² aldığı zaman bu eseri de bu aileden temin etmiştir. Goldenberg, S. E. Fel'in bu konu hakkındaki bir görüşüne yer vermiştir. Fel'e göre *Slujebnaya Çertejnaya Kniga*'nın Miroviçler tarafından ele

⁴ Tümen, Rusların Sibiry'a'da inşa ettikleri ilk şehirdir. Moskova tarafından bölgeye görevlendirilen Voyvoda Vasiliy Sukin ve İvan Myasnov Sibir'e gelerek 1586 yılında daha önce bir Tatar şehri olan Çimki'nin olduğu yerde şehri kurdu. Bk. *Sibir Hanlığı Kronikleri I Yesipov Kroniği*, Haz. F. Ünal, M. Özkan, M. Karakulak, Z. Sever, H. Arslantürk, Ötügen, İstanbul 2020, s. 73; *Sibir Hanlığı Kronikleri II Stroganov Kroniği*, Haz. F. Ünal, M. Özkan, M. Karakulak, Z. Sever, H. Arslantürk, Ötügen, İstanbul 2020, s. 81-82.

⁵ Goldenberg, *Semen Ulyanoviç Remezov Sibirski Kartografi Geograf*, s. 100-110.

⁶ A. İ. Andreev, *Oçerki po İstočnikovedeniyu Sibiri XVII Bek*, İzdatelstvo Glavsevmorputi, Leningrad 1940.

⁷ Goldenberg, *Semen Ulyanoviç Remezov Sibirski Kartografi Geograf*, s. 100.

⁸ Goldenberg, *Semen Ulyanoviç Remezov Sibirski Kartografi Geograf*, s. 100.

⁹ L. A. Goldenberg, "Russian Cartography to ca. 1700", *The History of Cartography*, Vol. 3, Ed. David Woodward, 2007, s. 1893; N. N. Ogloblin, Remezov'un diğer kartografik eseri *Çertejnaya Kniga Sibiri*'yi hazırlarken kullandığı kaynakları detaylarıyla birlikte tasvir etmektedir. Remezov eserlerini derlediği zengin bir birikim üzerine inşa ettiği görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. N. N. Ogloblin, *İstočniki Çertejnaya Knigi Sibiri Semena Remezova*, Sankt Peterburg 1891.

¹⁰ Goldenberg, *Semen Ulyanoviç Remezov Sibirski Kartografi Geograf*, s. 109.

¹¹ Andreev, *age*, s. 88-89.

¹² Remezov'un kroniği Tobolsk Kroniği şeklinde adlandırması eseri keşfettiği zaman müellifini bilmediğinden dolayıdır. Bu sebeple eser Tobolsk Kroniği olarak da bilinmektedir. Bk. *Sibir Hanlığı Kronikleri III Remezov Kroniği*, Haz. F. Ünal, M. Özkan, M. Karakulak, Z. Sever, H. Arslantürk, Ötügen 2020, s. 16.

SİBİRYA TARİH VE COĞRAFYASINA DAİR BİR KAYNAK İNCELEMESİ: SLUJEBNAYA ÇERTEJNAYA KNİGA (1702-1730)

geçirilme ihtimalinin olabileceği ancak onlar gibi bölgede çok da söz sahibi olmayan, Sibirya’da mühim bir rol oynamayan bir ailede bu kadar uzun süre muhafaza edilmesi zayıf bir ihtimaldir.¹³ Miller, Sibirya ekspedisyonları sırasında Sibirya’yla alakalı birçok eseri Rus bilim çevrelerine kazandırmıştır. Tobolsk’ta bulunduğu sıralarda *Tobolsk Kroniği*’nden haberdar olmuş, Sibirya Valiliği ve Miroviçlerden Yenisey Voyvodası Petr Federov’un yardımıyla eserin sahibi Fedor Pimenov adlı kişiden eseri satın almıştır. Miller daha sonra bu kroniği 1744 yılında Rusya Bilimler Akademisi Kütüphanesine teslim etmiştir.¹⁴ Bu bilgiler, *Slujebnaya Çertejnaya Kniga*’nın da Miller tarafından Sibirya’da toplanan eserler arasında olabileceği görüşünü güçlendirmektedir. Ancak Miller eserden haberdar olmadığı için onun hakkında bilgi vermediği ifade edilmektedir. Eser günümüzde Rus Milli Kütüphanesi El Yazmaları Bölümü’nde (Ermitaj Koleksiyonu No: 237) yer almaktadır.¹⁵

2. Eserin Muhtevası

Metinler, çizimler ve kartografik materyaller olarak eseri üç gruba ayırmak mümkündür. Eserin meydana getirilmesi uzun yıllar aldığı için zaman zaman bazı bölümlerinde şekil ve üslup yönünden farklılıklar görülmektedir. Atlas formatında yayımlanan ilk eserden farklı olarak Remezov’un çocuklarıyla hazırladığı bu eser, 20*30 cm ebatlarında İskenderiye cinsi kâğıda basılmış olsa da uzunluğu genişliğine nazaran daha fazla olan bir kitap şeklinde ciltlenmiştir. Mevzubahis ölçüler, o güne kadar basılmış çok formatlı haritalardan kitabın genişletilmiş sayfalarına 38*29 cm’yi aşmayacak şekilde kopyalar nakletmeyi olanaklı hale getirmiştir.¹⁶ Remezov çizimlerine Sibirya’nın başkenti olarak nitelendirilen Tobolsk’tan başlayarak İç Sibirya’nın yerleşim yerlerini, köylerini, şehirlerini Sibirya’daki dağları, tepeleri, ormanları, dereleri, ırmakları, nehirleri, gölleri ve her türlü doğal alanları, daha önce hiç tanımlanmamış, bilinmeyen birçok bölgeye çizimlerinde yer vermiştir. Ayrıca Moğol bozkırlarından Kamçatka’ya oradan Çin’e kadar uzanan bölgelerin çizimleri, bu çalışmada yer almaktadır. Goldenberg eseri değerlendirirken Remezov’un kişisel karakterini de iyi analiz etmiştir. Remezov’un edebi kalemini konuşturduğunu ve doğrudan Sibirya’yı anlatmak yerine benzetme yani teşbih sanatıyla birlikte yazılarını kaleme aldığını ifade etmiştir. Remezov çizimlere ve metinlere başlık verirken özel/gizemli kelimeler seçmiştir.¹⁷

Remezov’u farklı kılan özelliklerinden biri onun iyi bir tarihçi olmasıdır. Bu nedenle esere çizimlerle birlikte Tobolsk ve Sibirya tarihi ile ilgili çeşitli metinler eklemiştir. Bunlar arasında “Tobolsk şehrinin tarihi: Sibirya başpiskoposu ve metropolitleri”, “Sibir Kroniğinin¹⁸ çizimi/tablosu, Tobolsk şehrinin kısa tarihi ve Yermak¹⁹’tan sonra görev alan valilerin listesi”, “Küçüm Han²⁰’a karşı kazanılan zafer ve Sibirya’nın arıtılması” gibi metin ve çizimler dikkat çekmektedir. Ayrıca okuyucu için önsöz, içindekiler tablosu, Rus devletini yöneten Çar ve Knezlerin oval madalyon şeklindeki portreleri ve dinsel motiflerle²¹ tasvir edilmiş çizimler de çalışmada yer almaktadır. Remezov’un tarihsel bilgi ve düşünceleri, tasavvurları Tobolsk şehrinin tarihiyle ilgili çalışmaları ortaya koymaktadır. Eserde Tobolsk’la ilgili birçok çizim ve metin yer almaktadır. Öyle ki onun doğumunun 325. yıldönümünün anısına Tobolsk Kremlini’nin duvarına mozaik bir portreyle birlikte “Rus topraklarının şanlı oğlu, tarihçi, mimar, sanatçı, haritacı Semen Remezov, Tobolsklular sana minnettardır” yazısı asılmıştır.²² Bu ifadeler Remezov’un Tobolsk tarihi ve kültürü için önemli bir isim olduğunu ortaya koymaktadır.

¹³ Goldenberg, *Semen Ulyanoviç Remezov Sibirskiy Kartografi Geograf*, s. 109-110.

¹⁴ Eser aynı zamanda Miroviç nüshası olarak da adlandırılmaktadır. Eserin girişinde el yazısıyla 1744 yılında Prof. Miller’den alınmıştır. Miller bu eseri Sibirya’dan getirmiştir. Miller bu kitaba Tobolsk’ta Miroviçlerden Yenisey Voyvodası Petr Federov sayesinde ulaşılmıştır ve kitabı 20 Ağustos 1759’da imzalamıştır şeklinde belirtilmiştir. Bk. *Sibirskiya Letopisi*, İmperatorskaya Arheograficeskaya Komissiya, Sankt Peterburg 1907, s. XXXIV; Miller, Sibirya araştırmalarının öncü isimlerindedir. Sibirya hakkında birçok yazı kaleme almıştır. Miller ve çalışmaları hakkında detaylı bilgi için bk., Yusuf Akbaba, “Sibirya Araştırmalarının Unutulan Öncüsü: Gerhard Friedrich Müller”, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4/8, 2022, s. 617-624.

¹⁵ Andreev, *age*, s. 90; <https://primo.nl.ru> (27. 12. 2023).

¹⁶ Goldenberg, *Semen Ulyanoviç Remezov Sibirskiy Kartografi Geograf*, s. 100.

¹⁷ Goldenberg, *Semen Ulyanoviç Remezov Sibirskiy Kartografi Geograf*, s. 103-107.

¹⁸ Remezov’un Sibirya tarihi için önemli eserlerinin başında hazırlanmış olduğu kronik gelmektedir. Remezov bu eserinde her başlık ya da olay için bir çizim yapmıştır. Olayları çizimlerle tasvir ederek güçlü ve sıra dışı bir anlatım sergilemiştir. Kronik için bk. *Kratkaya Sibirskaya Letopis*, Sankt Peterburg 1880; *Sibir Hanlığı Kronikleri III Remezov Kroniği*, Haz. F. Ünal, M. Özkan, M. Karakulak, Z. Sever, H. Arslantürk, Ötügen 2020.

¹⁹ Kozak Yermak Timofeyev ve birliği 1581 yılında Batı Sibirya’ya sefer düzenleyerek başkent Sibir’i işgal etmiştir. Yermak Timofeyev ve Kozaklar hakkında ayrıntılı bilgi için bk., N. M. Melnikov, *Yermak Timofeyeviç Knyaz Sibirskiy, Ero Spodvijniki i Prodoljateli*, İzdanie “Rodimogo Kraya”, Asnières, 1961.

²⁰ Küçüm Han, 1563 yılında Sibir Hanlığı’nın başkentine gelerek Yadigar ve Bekbulat hanları öldürerek kendisini Sibir hanı ilan etmiştir. 1581 yılından itibaren Batı Sibirya’da Rus işgallerine karşı koymaya çalışsa da 1598 yılında vefat etmiştir. Küçüm Han hakkında detaylı bilgi için bk. Murat Abdirov, *Han Küçüm İzvestny i Neizvestny*, Almatı 1996.

²¹ Remezov’un çalışmalarında dinsel motif ve anlatımlar oldukça fazladır. Sibirya ve Tobolsk barışçıl bir meleklerle kıyaslanmış ve betimlemeler yapılmıştır. Öyle ki Remezov’un bu yaklaşımlarıyla ilgili “Tobolsk’taki Melekler” adlı bir makale kaleme alınmış, onun bu tasavvurları detaylarıyla birlikte incelenmiştir. Makale için bk. V. A. Kivelson, “Angels in Tobolsk: Celestial Topography and Visionary Administration in Late Muscovite Siberia”, *Harvard Ukrainian Studies*, Vol. 28, 2006, s. 543-556.

²² V. S. Kusov, *Kartograficeskoe Iskusstvo Russkogo Gosudarstva*, İzdatelstvo Nedra, Moskva 1989, s. 11.

2.1. Slujebnaya Çertejnaya Kniga'da Yer Alan Bazı Şehir ve Bölge Çizimleri

- Tobolsk (Тобольск) şehrinin sureti, arşiv nu. 14.
- Tobolsk şehriyle alakalı metin ve çizimler, arşiv nu. 18-19; 20-21; 26-27; 28.
- Başkurt topraklarının ihtilafly yerleşim yerleriyle ilgili çizimi, arşiv nu. 49-50.
- Tarsk (Тарск) şehri arazisinin çizimi, arşiv nu. 57-58.
- Tümen (Тюмен) şehri arazisinin çizimi, arşiv nu. 59-60.
- Turinsk (Туринск) şehri arazisinin çizimi, arşiv nu. 61-62.
- Verhoturye (Верхотурье) şehri arazisinin çizimi, arşiv nu. 63-64.
- Kungur (Кунгур) şehri ve posad arazisinin çizimi, arşiv nu. 65-66.
- Kungur (Кунгур) şehri arazisinin çizimi, arşiv nu. 67-68.
- Perm Velikaıa (Пермь Великая), Pomorye (Поморье) Peçora (Печора), Dvinsk (Двинск) arazisinin çizimi ve çevre şehirlerle Solovetski Adaları (Соловецкие острова), arşiv nu. 71-72.
- Berezov (Березов) şehri arazisinin çizimi arşiv nu. 72-74.
- Surgut (Сургут) şehri arazisinin çizimi, arşiv nu. 75-76.
- Narım (Нарым) şehri arazisinin çizimi, arşiv nu. 77-78.
- Tomsk (Томск) şehri arazisinin çizimi, arşiv nu. 79-80.
- Kuznetsk (Кузнецк) şehri arazisinin çizimi, arşiv nu. 81-82.
- Mangazeıa (Мангазея) ya da Turuhansk (Туруханск) arazisinin çizimi, arşiv nu. s. 83-84.
- Yeniseysk (Енисейск) şehri arazisinin çizimi, arşiv nu. 85-86.
- Krasnoıarsk (Красноıарск) şehri arazisinin çizimi, arşiv nu. 87-88.
- İlimsk (Илимск) şehri arazisinin çizimi, arşiv nu. 89-90.
- İrkutsk (Иркутск) şehri arazisinin çizimi, arşiv nu. 91-92.
- Neıçinsk (Нерчинск) şehri arazisinin çizimi, arşiv nu. 93-94
- Yakutsk (Якутск) şehri arazisinin çizimi, arşiv nu. 95-96; 97-98.
- Kamçadalsk (Камчадальск) Kamçatka arazisinin ve denizlerinin yeniden çizimi, arşiv nu. 99-100; 104-104.
- Çin devleti topraklarının çizimi, arşiv nu. 105-106; 111-112-114.
- Tartaria veya Büyük Han'ın ulaştığı toprakların çizimi, arşiv nu. 107-108.
- Çin devletinin topraklarının ve diğer şehirlerinin bir çizimi, arşiv nu. 109-110.

SONUÇ

Sibirya'nın batı ve güney bölgeleri, tarihin erken devirlerinden itibaren Türk devletlerine ve topluluklarına ev sahipliği yapmıştır. Sibirya coğrafyası Türk tarihi içerisinde kendine özel bir yer edinmeyi başarmıştır. Bu nedenle Sibirya hakkındaki arkeolojik ve yazılı kaynaklar doğrudan Türk tarihini ilgilendirmekte ve Kuzey Türkistan'daki Türk varlığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Semen Ulyanoviç Remezov'un Sibirya tarihi ve coğrafyası üzerine yapmış olduğu çalışmaları, merak edilen ve gizli kalan birçok konuya açıklık getirmektedir. *Slujebnaya Çertejnaya Kniga* onun çalışmaları arasında ustalık eseri olması bakımından ayrı bir değere sahiptir.

Remezovlar bu çalışmasında çizimlerin yanı sıra Sibirya'nın önemli figürlerini ve Sibir Hanlığı'yla ilgili kayda değer bilgileri ortaya koymaktadır. Bu nedenle eseri sadece Sibirya'nın muhtelif bölgelerinin çizimlerinin yer aldığı bir çalışma olarak değerlendirmek doğru bir yaklaşım olmaz. Remezovlar eseri Sibirya tarihiyle harmanlayarak inşa etmiştir. Bir başka deyişle Batı Sibirya'nın Rus idaresine dahil olma süreci, yeni kentler ve bürokrasi temelinde çalışmada yer almıştır. Ayrıca çalışmada yer alan Rus şehirlerinden hareketle 18. asrın başında Batı Sibirya başta olmak üzere, bölgeye yaklaşık bir asrı aşkın süreçte Rus nüfuzun transferinin de oldukça hızlı gerçekleştiği görülmektedir. Bununla birlikte çalışmada Sibirya'da görev alan metropolitlerin listesinin yer alması ve Hristiyanlıkla ilgili motiflerin fazlaca yer tutması çalışmanın kurgusunun dini bir yaklaşımla inşa edildiğini göstermektedir. Aynı zamanda Sibirya'nın işgalinden sonra Hristiyanlığın Sibirya'da

SİBİRYA TARİH VE COĞRAFYASINA DAİR BİR KAYNAK İNCELEMESİ: SLUJEBNAYA ÇERTEJNAYA KNİGA (1702-1730)

hızla yayıldığı ve kilise tefrişatının da bir hayli yol kat ettiğini ortaya koymaktadır. Tüm bunların yanı sıra Rus işgaliyle karşılaşan Sibirya'nın savunmasında Ruslara uzun yıllar zorluk çıkaran Küçüm Han'a karşı kazanılan bir zafer çiziminin yer alması fazlasıyla dikkat çekmektedir. Çünkü hana karşı verilen mücadelenin ardından Sibirya'nın kapıları ardına kadar Ruslara açılmıştı.

Semen Ulyanoviç Remezov *Slujebnaya Çertejnaya Kniga*'da tarih, coğrafya ve sanatsal kavramları sentezleyerek Rus ve Sibirya haritacılığının 18. asrın başlarında ulaştığı seviyeyi göstermektedir. Eser Sibirya'nın fizikî coğrafyasını, Sibirya Türk tarihini, Sibirya'daki Rus varlığını ve Sibir Hanlığı'nın işgalinin ardından kısa bir zamanda Batı Sibirya'nın Rus idaresine dahil olma sürecini, Rus şehirlerinin inşa ve iskân faaliyetlerini haritalandırma yöntemiyle açıkça ortaya koymaktadır. Bu nedenle *Slujebnaya Çertejnaya Kniga*'yı Sibirya tarihi ve coğrafyası üzerine yapılacak çalışmalarda başucu eserlerden biri olarak değerlendirmek mümkündür.

KAYNAKÇA

- ABDİROV, Murat, *Han Küçüm İzvestniy i Neizvestniy*, Almatı 1996.
- AKBABA, Yusuf, "Sibirya Araştırmalarının Unutulan Öncüsü: Gerhard Friedrich Müller", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4/8, 2022, s. 617-624.
- ANDREEV, A. İ., *Oçerki po İstočnikovedeniyu Sibiri XVII Bek*, İzdatelstvo Glavsevmorputi, Leningrad 1940.
- GOLDENBERG, L. A., "Russian Cartography to ca. 1700", *The History of Cartography*, Vol. 3, Ed. David Woodward, 2007, s. 1852-1903.
- GOLDENBERG, L. A., *Semen Ulyanoviç Remezov Sibirskiy Kartografi Geograf*, İzdatelstvo Nauka, Moskva 1965.
- <https://primo.nlr.ru> (27. 12. 2023).
- KİVELSON, V. A., "Angels in Tobolsk: Celestial Topography and Visionary Administration in Late Muscovite Siberia", *Harvard Ukrainian Studies*, Vol. 28, 2006, s. 543-556.
- Kratkaya Sibirskaya Letopis*, Sankt Peterburg 1880.
- KUSOV, V. S., *Kartografıçeskoe İskusstvo Russkogo Gosudarstva*, İzdatelstvo Nedra, Moskva 1989.
- MELNİKOV, N. M., *Yermak Timofeyeviç Knyaz Sibirskiy, Ero Spodvijniki i Prodoljateli, İzdanie "Rodimogo Kraya"*, Asnieres, 1961.
- OGLOBLİN, N. N., *İstočniki Çertejnoj Knigi Sibiri Semena Remezova*, Sankt Peterburg 1891.
- SEVER, Zafer, "Semen Ulyanoviç Remezov'un Sibirya Atlası (Çertejnaya Kniga Sibiri)" *Genel Türk Tarih Kaynakları*, Ed. M. Alpargu vd., Ordu 2019, s. 283-293.
- Sibir Hanlığı Kronikleri I Yesipov Kroniği*, Haz. F. Ünal, M. Özkan, M. Karakulak, Z. Sever, H, Arslantürk, Ötüken, İstanbul 2020.
- Sibir Hanlığı Kronikleri II Stroganov Kroniği*, Haz. F. Ünal, M. Özkan, M. Karakulak, Z. Sever, H, Arslantürk, Ötüken, İstanbul 2020.
- Sibir Hanlığı Kronikleri III Remezov Kroniği*, Haz. F. Ünal, M. Özkan, M. Karakulak, Z. Sever, H, Arslantürk, Ötüken, İstanbul 2020.
- Sibirskiya Letopisi*, İmperatorskaya Arheografıçeskaya Komissiya, Sankt Peterburg 1907.
- ÜNAL, Fatih, "Çarlık Döneminde Rusların Sibirya Araştırmaları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (11), Aralık 2015, s. 613-647.

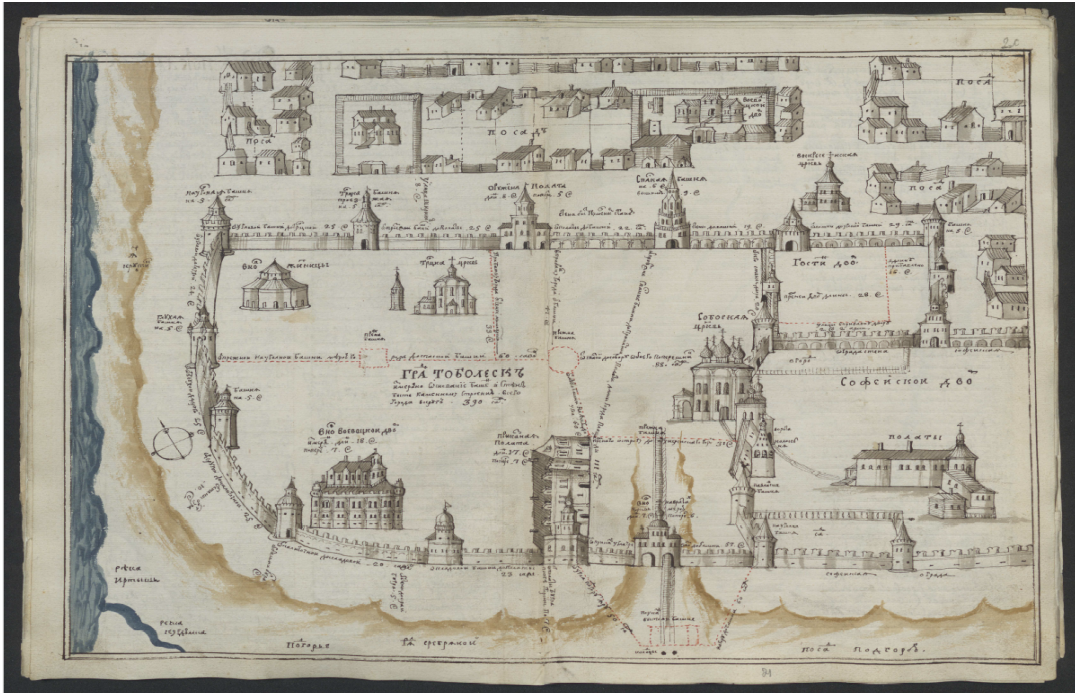
EKLER

Ek 1: Sibirya'nın Arındırılması, Küçüm Han'a Karşı Zafer Adlı Çizim.

Kaynak: Slujebnaya Çertejnaya Kniga Arşiv Nu. 17.

Ek 2: Tobolsk Şehri Çizimi.

Kaynak: Slujebnaya Çertejnaya Kniga Arşiv Nu. 21.

SİBİRYA TARİH VE COĞRAFYASINA DAİR BİR KAYNAK İNCELEMESİ: SLUJEBNAYA ÇERTEJNAYA KNİGA (1702-1730)

Ek 3: Tümen Şehri Arazisinin Çizimi

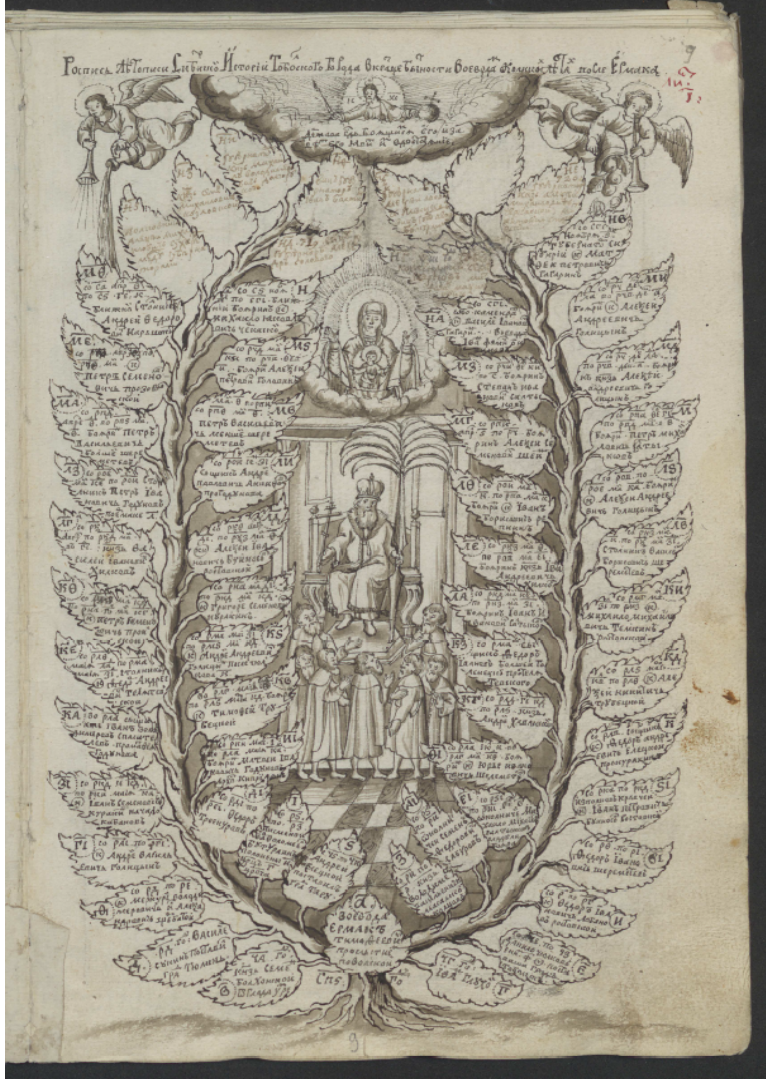
Kaynak: Slujebnaya Çertejnaya Kniga Arşiv Nu. 60.

Ek 4: Baykal Gölü ve İrkuts Şehri Çizimi

Kaynak: Slujebnaya Çertejnaya Kniga Arşiv Nu. 92.

Ek 5: Sibir Kroniği'nin Tablosu, Kısa Tobolsk Şehri Tarihi ve Yermak'tan Sonra Sibiry'a'da Görev Alan Valiler.

Kaynak: Slujebnaya Çertejnaya Kniga Arşiv Nu. 9.

 GTTAD	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>

**SİBİRYA TARİH VE COĞRAFYASINA DAİR BİR KAYNAK İNCELEMESİ: SLUJEBNAYA
ÇERTEJNAYA KNİGA (1702-1730)**